

ДІЯЛЬНІСТЬ ХЕРСОНСЬКОЇ КОМІСІЇ У СПРАВАХ НЕПОВНОЛІТНІХ ПРАВОПОРУШНИКІВ У 1920-ТІ РОКИ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ДАХО)

БУКРЕЄВ ТАРАС БОРИСОВИЧ

Соціальні та політичні зміни, які відбуваються в сучасному житті України певною мірою зумовлюють розвиток дитячої безпритульності та злочинності. Нестабільність політичного та економічного рівня у нашій державі призвела до труднощів у набутті молодим поколінням умінь адекватно розуміти і використовувати у своєму житті свободу та соціальну відповідальність. Звернення до історії подолання, а саме аналіз досягнень і помилок, допоможе уникнути прорахунків у вирішенні цієї проблеми у сьогоденні.

Активними дослідниками досвіду подолання масової дитячої безпритульності в Радянській Україні в 20-х - першій половині 30-х років ХХ ст. стали А.Г. Зінченко [14], О.С. Парашевіна [17], В.Є. Виноградова-Бондаренко [2; 3] та ін. У їхніх дослідженнях подано узагальнюючі характеристики дитячої безпритульності у 20-ті роки. Юридичну сторону подолання безпритульності в перше десятиріччя радянської влади в Україні досліджували О.І. Анатольєва [1], О.М. Кісіль [15], М. Лакійчук [16]. Регіональний матеріал у цих роботах представлений вибірково, що не дає змогу говорити про специфіку окремих регіонів.

Джерельною основою для висвітлення даного питання виступають матеріали 10 справ, які зберігаються у Державному архіві Херсонської області (Фонди: Р. – 386, Р. – 414, Р. – 485).

Мета статті – дослідження та аналіз досвіду роботи Херсонської комісії у справах неповнолітніх правопорушників у 20-ті рр. ХХ ст. на Херсонщині.

Наукова новизна статті полягає у тому, що вперше проводиться спеціальне дослідження з даної проблеми на Херсонщині. Крім того, до наукового обігу було введено ряд джерел із фондів ДАХО, що висвітлюють діяльність структур соціального захисту та реабілітації дітей у 1920-х рр. на Херсонщині.

На сьогодні загальноприйнятим є факт, що безпритульні та бездоглядні діти під негативним впливом вулиці часто перетворюються не просто на неповнолітніх правопорушників, а часом на агресивних та небезпечних злочинців. Таке явище для нашої країни не є новим, адже схожа ситуація спостерігалася в буремні 1920-ті роки.

У першій половині 20-х років ХХ ст. склалися передумови для виникнення дитячої безпритульності та бездоглядності, що є кризовими соціальними явищами. До основних причин дитячої безпритульності в Україні можна віднести: громадянську війну та іноземну інтервенцію; голод, низький матеріальний рівень життя багатьох родин; безробіття, яке було найбільш поширене серед молоді; недоліки становлення освітньої та виховної системи, недоступність системи освіти для певної частини дітей; соціально-психологічний клімат перехідного періоду, формування маргінальної особистості; соціально-класову політику радянського уряду й формування авторитарної політичної системи, політичні репресії; суперечливий процес становлення системи охорони дитинства в радянській Україні.

Кількість безпритульних дітей і підлітків, які здійснювали правопорушення в Україні в 20-ті роки, зростала значно швидше, ніж кількість дитячого населення. Дітей-злочинців було набагато більше, ніж дорослих правопорушників, тому перед країною постало серйозне і дуже складне питання – врятувати дітей, вирвати їх із рук вулиці та виховати гідними людьми [3, с. 77]. У цих умовах державні органи влади головну увагу спрямовували на те, щоб хоч якось забезпечити утримання круглих сиріт, безпритульних дітей, зберегти шкільну систему й якомога більше дітей охопити навчанням. З центральних державних органів управління найбільше обов'язків у подоланні дитячої безпритульності й бездоглядності, протидії злочинності неповнолітніх покладалося на Народний комісаріат освіти.

У 20-х рр. дитяча злочинність на 90% ґрунтувалася на безпритульності та бездоглядності. Статистичні дані свідчили про те, що у 1921 р. в Україні налічувалося близько 500 тис. напівсиріт і близько 250 тис. сиріт. До літа 1922 р. ця цифра зросла до 1 млн. 800 тис. Злидні штовхали підлітків на скоєння злочинів хоча б заради того, щоб вижити [16, с.129]. Отже, серед першочергових завдань держави у період відбудови народного господарства поряд з боротьбою з масовою безпритульністю та бездоглядністю була боротьба з масовою дитячою злочинністю.

Так серед перших декретів радянської влади (14 січня 1918 р.) був декрет РНК про створення комісій у справах неповнолітніх (далі – КОН), головною метою яких був соціально-правовий захист дитинства. Декрет про створення комісій у справах неповнолітніх скасовував суди та тюремне ув'язнення для дітей, які ще не досягли 17-літнього віку [14, с. 7; 16, с. 127]. Чинність перших декретів поширювалася й на Україну після встановлення на її території радянської влади.

Після встановлення радянської влади в Україні, згідно з Декретом РНК УСРР від 12 червня 1920 р., подібні комісії утворились і в Україні. КОН в УСРР, на відміну від РСФРР, з першого дня існування, знаходились у структурі Народного комісаріату освіти [15, с. 68-69].

У 20-х рр. XX ст. для неповнолітніх правопорушників радянською системою освіти була проведена значна робота по утворенню нових спеціальних закладів. До середини 20-х рр. в Україні така система склалася. Це – дитячі приймальники, притулки для правопорушників (ізолятори), притулки-розподільники, реформаторіуми (школи-виправлення для неповнолітніх правопорушників), колектори (лікарняно-виховні заклади). Подібна система залишалася незмінною в Україні до 1935 р. [15, с. 68]. На липень 1923 р. в Україні при КОН діяло 2 реформаторіума – у Харкові й Одесі [15, с. 69].

Діяльність комісій у справах неповнолітніх регламентувалася Декретом РНК від 4 березня 1920 р. «О делах о несовершеннолетних, обвиняемых в общественно опасных действиях», Декретом РНК СРСР від 12 червня 1920 р. «Об ответственности несовершеннолетних», Інструкцією «О деятельности комиссий по делам несовершеннолетних» від 30 липня 1920 р., Кримінально-процесуальним кодексом УРСР 1922 р., постановами ВУЦВК та ін. [16, с. 127-129]. Ці документи регламентували різні аспекти боротьби з правопорушеннями неповнолітніх, зокрема вони визначили склад комісій, порядок їх формування та повноваження. На комісії покладалося вирішення справ неповнолітніх правопорушників, які не підлягали кримінальній відповідальності, та застосування до них заходів медично-педагогічного впливу, а також боротьба з бездоглядністю, попередження правопорушень, надання дітям правової допомоги.

Херсонська повітова комісія у справах неповнолітніх була організована у 1920 р. Херсонським повітовим відділом народної освіти при секції охорони дитинства і правового захисту дітей. Вона підпорядковувалась Центральній Всеукраїнській комісії у справах неповнолітніх. Комісія складалась з голови (педагога) і 2 членів (лікаря та юриста) [4, арк. 13]. У 1923 р. у зв'язку з територіальною реформою повітова комісія була реорганізована в окружну комісію у справах неповнолітніх.

Робота комісії була досить напруженою, особливо у часи масового голодування. Так, за квітень 1922 р. до комісії надійшло 25 справ по неповнолітнім до 15 років, з яких було розглянуто лише 12, 9 – було закрито через смерть дітей, а 4 – залишилися не вирішеними. З них справ по хлопчикам було – 19, а по дівчатам – 6. Також надійшло 15 справ по неповнолітнім від 15 до 17 років, в яких більшість обвинувачувалася у крадіжках їжі та мародерстві через те, що голодували [5, арк. 6].

У червні 1922 р. надійшло 15 справ (13 по хлопчикам і 2 по дівчатам.), з яких було вирішено 11, завершено через смерть – 1. 10 звинувачень було за крадіжку і одне за вбивство [5, арк. 7]. Як і в попередні місяці причиною скоєння злочинів визнавався голод.

З початком літа кількість надходжень справ помітно зменшилась з огляду на те, що подолання продуктової кризи згасило поширення голоду.

У цілому з 1 січня по 1 листопада 1922 р. Комісія по боротьбі з неповнолітніми злочинцями при Херсонському Управлінні народного комісаріату освіти працювала надзвичайно напружено й результативно. За цей період надійшло 252 справи. З них тільки 5 справ було припинено за відсутністю правопорушення. Заслухано було 98 справ [5, арк. 8-9]. Найчастіше справи стосувались крадіжок, причому в першу половину року головною причиною був голод. З тієї ж причини зафіксовані випадки людоїдства серед дітей. Іншими видами злочину були: вбивство, бандитизм, підпали, зберігання зброї, навіть були звинувачення в контрреволюції.

Діяльність Комісії давала значні результати. Якщо у 1922 р. у місті було 145 неповнолітніх правопорушників, то в 1923 р. – 106, а в 1924 р. – 80 [12, арк. 3-8]. Тобто з подоланням голоду спостерігалася тенденція до зменшення кількості правопорушень, що дає підстави говорити про голод, як одну з головних причин дитячої злочинності.

Херсонську Окркомісію по справам неповнолітніх обслуговувало 2 заклади, обидва утримувалися з місцевого бюджету. Основний дитбудунок для правопорушників (Ізолятор №1) був розрахований на 40 дітей, а колектор на 35 дітей [8, арк. 26]. Через нестачу ресурсів для реабілітації та соціалізації дітей рішенням від 31 березня 1926 р. Всеукраїнська Комісія в справах неповнолітніх періодично надавала Херсонській Окркомісії в справах неповнолітніх місця для неповнолітніх у Харківських установах [7, арк. 7].

Робота по боротьбі з правопорушеннями неповнолітніх не припинялася і в другій половині 20-х рр. На 1 січня 1926 р. в окрузі в розшуку було 12 підлітків. За період із січня по квітень 1926 р. з установ для неповнолітніх правопорушників було здійснено 48 втеч, повернено до закладів було 29 дітей. Протягом цього терміну до дитустанов для неповнолітніх правопорушників було передано 86 дітей. Більша частина з них (49 дітей) були віком 12-15 років. Обох батьків мали 42 дитини, сиріт – 26, мали одного з батьків – 18 [8, арк. 27], тобто правопорушення 49% дітей були спричинені не безпритульністю та сирітством, а бездоглядністю.

Гостро стояла проблема втеч неповнолітніх правопорушників з місць утримання. Так, з 1 квітня по 1 липня 1926 р. 36 дітей здійснили втечу з відповідних закладів. На кінець червня 22 неповнолітніх не були повернені до дитустанов [8, арк. 38]. На початок липня 1926 р. було 25 втікачів з дитзакладів, а за період з 1 липня по 1 жовтня було здійснено 49 втеч. На кінець вересня у списку втікачів значився 31 неповнолітній [8, арк. 50].

З 1 жовтня 1926 по 4 січня 1927 р. неповнолітні правопорушники здійснили 26 втеч. Станом на 4 січня у розшуку було 43 підлітки. Більше половини дітей було у віці 14-15 років [8, арк. 77-78]. З 1 січня по 1 квітня 1927 р. втекло 9 дітей [9, арк. 3-4].

За період з 1 квітня по 1 липня 1927 р. через канцелярію Херсонської Окркомісії пройшло 272 вхідних та 330 вихідних паперів, що є свідченням інтенсивності роботи комісії. Також було проведено 8 адміністративних засідань та 8 засідань по розгляду справ. Комісію по справам неповнолітніх продовжували обслуговувати 2 заклади [9, арк. 13, 15]. З наближенням літа із цих закладів було здійснено 50 втеч [9, арк. 16]. Адже в цей період безпритульним було легше виживати на вулиці ніж взимку, тому правопорушники не бачили необхідності затримуватися в дитбудинках і поверталися до попереднього злочинного способу життя.

Активно в царині реабілітації дітей працював Херсонський ізолятор №1 для дітей-правопорушників. Наприклад, за I триместр 1925-1926 навчального року активно запроваджувалися основні принципи психолого-педагогічної роботи. Всього у закладі перебувало 42 вихованці на 3 вихователя. Два вихователя займалися шкільною роботою, а один – клубною. Окрім цього всі вони займалися загально-виховною роботою [6, арк. 51].

Не менш активно працював колектор для правопорушників. На 1 жовтня 1927 р. в ньому перебувало 33 вихованці, а на 1 жовтня 1928 р. – 40 (з них 32 дітей віком до 15

років). У цей час у Херсонській трудовій колонії станом на 1 жовтня 1927 р. було 45 дітей, а на 1 жовтня 1928 р. – 41 [13, арк. 1-2].

У Херсонській трудовій колонії в середньому в 1928 р. виховувалося 40-50 дітей. Але були й негативні моменти, а саме – випадки втеч дітей, котрі були непоодинокими, про що свідчать звіти: у червні 1928 р. втекло 3 дітей, у липні – 8, у грудні – 3 [10, арк. 2, 4, 6-7, 9-10, 13, 15, 17, 20-22].

Додавали роботи Херсонській КООН безпритульні діти й з інших регіонів країни. Так, протягом 14-15 липня 1928 р. міліцією було затримано у Херсоні 21 неповнолітній, котрі здійснювали правопорушення, частина з них – приїжджі з інших округ [11, арк. 261].

Загалом діяльність Херсонської повітової, а згодом окружної комісії у справах неповнолітніх мала велике значення в подоланні дитячої безпритульності й бездоглядності та основного наслідку цих соціальних аномалій – дитячої злочинності. Завдяки роботі комісії на Херсонщині поступово зменшувалася кількість правопорушень неповнолітніх, проводилася профілактична робота серед малолітніх злочинців. У 20-ті рр. дитяча злочинність спричинювалася не тільки безпритульністю та сирітством дітей, а й бездоглядністю. З подоланням голоду спостерігалася тенденція до зменшення кількості правопорушень, що дає підстави говорити про голод, як одну з головних причин дитячої злочинності.

Комісія створювала сприятливі умови для реалізації процесу соціалізації підлітків, які потрапили у кримінальне середовище й стали малолітніми правопорушниками.

ЛІТЕРАТУРА

1. Анатольєва О. І. Правове регулювання боротьби з безпритульністю, бездоглядністю та правопорушеннями неповнолітніх в УСРР у 20-х роках ХХ століття: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень» / О.І. Анатольєва. – К., 2003. – 21 с.
2. Виноградова-Бондаренко В.Є. Виховання безпритульних дітей в Україні 20-х рр. ХХ століття: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / В.Є. Виноградова-Бондаренко. – К., 2001. – 22 с.
3. Виноградова В. Проблеми дитячої безпритульності (20-ті роки ХХ ст.) / В.Є. Виноградова // Рідна школа. – 1999. - № 10. – С.77-78.
4. Державний архів Херсонської області (далі - ДАХО), ф. Р-386 Херсонський комітет у справах неповнолітніх правопорушників, оп.1, спр. 1 Циркуляри наркомосу юстиції, Всеукраїнська комісія у справах неповнолітніх про відміну вироків у справах неповнолітніх, віднесення окружних комісій у справах неповнолітніх до фінансування з місцевих бюджетів, інструкції наркоматів просвіти, охорони здоров'я та юстиції комісіям у справах неповнолітніх (1920-1923 рр.). – Арк. 1-29.
5. Там само, спр. 3 Звіти про діяльність комісії, дитбудинку-ізолятора №1, список співробітників комісії у справах неповнолітніх при Херсонському окружному відділі народної освіти (1922 – 1923 рр.). – Арк. 1-84.
6. Там само, спр. 11 Протоколи засідань педради ізолятора №1 про міри впливу на вихованців, попередження злочинів, звіти про діяльність та стан ізолятора №1, листування з ними про втечі безпритульних, матеріальне забезпечення ізолятора №1 (1925 р.). – Арк. 1-52.
7. Там само, спр. 13 Обіжники Наркомату освіти, листування з ними про віднесення комісії в справах неповнолітніх до місцевого бюджету, надсилання звітно-статистичної документації (1926 р.). – Арк. 1-23.
8. Там само, спр. 14 Обіжник Наркомату освіти про надсилання звітної, статистичної документації, звіти, інформаційна документація про діяльність

- Окркомісії, відомості засідань Херсонської Окркомісії про неповнолітніх (1926-1927 рр.). – Арк. 1-83.
9. Там само, спр. 22 Інформаційні звіти Херсонської окружної комісії у справах неповнолітніх, відомості її судових та адміністративних засідань, звітні картки з обліку праці в установах (1927 р.). – Арк. 1-25.
  10. Там само, спр. 35 Документи (протоколи, відомості, характеристики) про діяльність трудової колонії (1928 р.). – Арк. 1-31.
  11. ДАХО, ф. Р.-414 Херсонський окружний відділ народної освіти (1917-1930 рр.), оп.1, спр. 88 Витяги з протоколів засідань Херсонського окрвиконкому, звіти, листування з Наркоматом освіти УСРР, окрвиконкомом, херсонською міськрадою про стан трудшкіл і дитбудинків округу, передачу міських театрів у ведення інспектури наросвіти, поліпшення житлових умов студентів та ін. (1927-1928 рр.). – Арк. 1-417.
  12. Там само, спр. 390 Звіти про роботу трудшколи с. Григоріївка Чаплинського району; списки неповнолітніх правопорушників в м. Херсоні (1926 р.). – Арк. 1-22.
  13. ДАХО, ф. Р.-485 Правління Херсонської окружної ради товариства «Друзі дітей» (1924-1930 рр.), оп.1, спр. 64 Циркуляри Всеукраїнського правління об устроїстве переростков из детских домов. Ведомости о движении детей в детдомах, списки переростков (1928-1929 гг.). – Арк. 1-144.
  14. Зінченко А.Г. Дитяча безпритульність в Радянській Україні в 20-х – першій половині 30-х років ХХ століття: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / А.Г. Зінченко. – Одеса, 2002. – 17 с.
  15. Кисіль О.М. Новаторство у сфері виправного виховання неповнолітніх правопорушників в Україні (20-і – 30-і роки ХХ століття) / О.М. Кисіль // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. – 2008. - №38. – С. 68- 71.
  16. Лакійчук М. Правові основи формування мережі установ для неповнолітніх правопорушників в УСРР у першій половині 20-х років ХХ ст. / Марина Лакійчук // Підприємництво, господарство і право. – 2007. - №11. – С.127-130.
  17. Паращевіна О.С. Роль системи народної освіти у подоланні дитячої безпритульності в 20-х – першій половині 30-х рр. ХХ століття в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / О.С. Паращевіна. – Дніпропетровськ, 2005. – 19 с.

Відомості про автора

Букреєв Тарас Борисович – магістр історії. Викладач історії ДНЗ «Херсонське вище професійне училище сервісу та дизайну».

Сфера наукових інтересів:

- Історія Херсонщини;
- Історія Півдня України;
- Історія України XIX - перш. половини XX ст.

Адреса: м. Херсон, вул. Ілліча 56, кв. 36.

Телефон (мобільний): 0660878712

e-mail: tarasbukreev@ukr.net